

ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ ТЪРНОВСКИ, ЕТНИЧЕСКИЯТ ПАСИОНАРИЙ В БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Диана Радойнова

PATRIARCH EUTHYMIUS OF TARNOVO, THE ETHNIC PASSIONARY IN THE
BULGARIAN LITERATURE
Diana Radoynova

Abstract: The article is the first attempt in the Bulgarian humanities to analyze, on the basis of comparative material from different time segments of the Bulgarian literary process, the image projections of Patriarch Euthymius. This is done in the light of a very debatable theory – the theory of the importance of passionaries for historical procedurality. We are looking for interpretive visions, attracted by the philosophy of history, ethnology and literature, to prove the complex understanding of the role and importance of this Bulgarian passionary through the axiological options of the times in which literary works were created, whose main actor was the last patriarch of the second Bulgarian kingdom.

Key words: passionary, historical procedure, ethnicism, Patriarch Euthymius

<https://doi.org/10.46687/IJFI7609>

В българската етнология най-малко разработеният дял е етнологията на литературата. А в изследванията на българската литература най-слабо застъпени са етнологичните аспекти. Може би защото принципно това изследователско поле изисква интерференция на литературознание, етнология, история и философия и по-точно философия на всички тези науки – една научна епистема, която е „висшият пилотаж” на хуманитаристиката.

Феноменът много точно е определен от един наш литературен критик, Панко Анчев: у нас въобще не е разработена **философията на историята** като научен кръг от хуманитаристиката. Именно това еруслото, в което продуктивно могат да се вляят както наличните исторически извори, така и теоретичните им интерпретации, а и литературните отражения на историческата процесуалност – част от нашата идентичност. Анчев твърди напълно основателно:

Странно и дори нелепо е, но българската философия на историята се проявява повече в литературата, отколкото в науката. Защото за да си философ, трябва да си надарен с въображение, да умееш да примиряваш противоречията и да намираш тяхната сложна диалектическа връзка. Историческата литература далеч по-смело от науката навлиза в тези дебри на познанието и смело достига до интересни и нелишени от разум и аргументация изводи (Anchev 2015: 3).

В настоящия текст ще анализирам само един фокус от тази почти неразработена сфера – формирането чрез литературата и с нейните средства на българската *personaliaethnica* – галерия от свещени личности, които общността започва да осмисля като свои примери за следване, но и за идентифициране с тях. Парадигмално това ще бъде направено с един образ, който има трайно, макар неособено често присъствие в българската литература – образът на Патриарх Евтимий Търновски.

В българския литературен процес формирането на етническата „галерия на славата“ започва достатъчно рано в сравнение с други народности – още чрез агиографската литература. Периодът между IX и XIV в. е времето, когато християнската религиозност и книжнина стават съществена, неразделна характеристика на модела за свят на българския етнос. А в следващите векове те се превръщат в идентификационна доминанта, в легитимация на свойщината и основен маркер за отграничаване от чуждорелигиозните поробители. През този период отстояването на параметрите на българската култура в цялата ѝ пълнота, в т.ч. и на българската литература, се превръща в основна етническа константа, в мощен и кажи-речи единствен механизъм за отстояване на българската идентичност по време на османското господство. Даже, както отбелязва Т. Ив. Живков, през този период културното подчертаване на принадлежността към българския род не е въпрос за етноидентификация, а „висша проява на нравственост“ (Zhivkov 2011: 94).

Целият период на възникване и утвърждаване на българската литература от IX до XVII в. е обелязан от сложните процеси на интерференция на конфесионалното с етническото. Стартът на този процес особено ясно може да се проследи в „Похвално слово за Евтимий“ на Григорий Цамблак.

Стотици страници са изписани за книжовния принос на Евтимий, подробно изследвана е метафрастиката му и отстояването на конфесионалните му добродетели. И почти не е подложено на анализ отражението на историческата му фигура върху платното на литературата ни. Всъщност ние вероятно никога няма да узнаем какъв е бил Евтимий в действителност. Можем само да потърсим обяснение ЗАЩО той бива представен по един или друг начин в различните етапи от развоя на българската художествена словесност. ЗАЩО Евтимий е различен в различните времеви литературни периоди и у различните автори? Защото едно литературно произведение, сюжетите и героите, които го уплътняват и движат, са „продукт“ колкото на идеите, преживяванията и таланта на създалия го автор, толкова и на колективните представи, необходими и емоции, които движат времето, в което е сътворено то.

Колективните представи¹ моделират преживяното време и обживяното пространство. Всяка социална група се стреми да създаде (реално или наративно) места, събития и личности, които да бъдат символи на нейната идентичност и опорни точки на нейните спомени. „Паметта функционира реконструктивно. Миналото не може да се съхрани в нея като такова. То постоянно се организира от променящите се отправни точки на настоящето“ (Asman 2000: 39-40).

Доколкото във всеки конкретен момент, а и в по-големи периоди от време, обществото спазва доминантни общи модели на мислене и поведение, то се схваща като субект на този процес и този субект реагира като „колективна личност“ със своя ментална продукция, естетически, емоционални и ценностни предпочитания. Ако се замислим, ще видим, че това има огромно значение за литературния процес, защото много често той отразява индиректно историческото минало на даден

¹ Терминологичната и емпиричната обосновка на понятията *колективни представи* и *колективна памет* се зараждат в интелектуално-продуктивния кръг на Френската социологическа школа в началото на XX в. и продължават да бъдат дискусабилни почти век по-късно. Вж. Durkheim 1998, Halvaks 1996, Asman 2000.

народ през погледа и позицията на авторите, които го пресъздават, което пък е индиректна интерпретация на конкретните етнически потребности за конкретното време. При всички случаи „реалната“ историческа фактология бива изгласкана отактуалните аксиологични модели. Така литературата също представлява вид културна мнемотехника.

Но да се върнем на Евтимий, възсъздаден от Григорий Цамблак.

Ако в хода на разказа можем да разчетем все още клишираната словесност на житийната традиция, то в края на житието – осъждането му и чудото, попречило да се изпълни присъдата, както и в кулминацията –изпращането на владиката на заточение и раздялата с народа, авторът напълно изскача из тесните рамки на агиографския словесен трафарет и представя една покъртителна, напълно реалистична сцена. В нея с невероятна сугестия Цамблак описва не просто разлъчването на духовния пастир от стадото, а прощаването на българите с последния им лидер, олицетворяващ институциите, крепили ги през последните векове: държавата, църквата, пасионария². За пръв път в българската литература се появява и бива назован образът на **народа**. Не на отделни негови деятели и легати, а именно на народа, обединен от културни, религиозни, институционални и емоционални споделяния и стремежи. Смяя да твърдя, че сцената на изпращането на Евтимий е въобще една от най-знаковите в българската литература от гледна точка на етнологията.

Тази част от текста изобилства с лексемизации на една не просто консолидирана, а втвърдена етничност: като се започне от назоваването на османския владетел „варварин“ („Варваринът намисли ... божия човек да изпрати на заточение...“); като се отбележи титулуването на Евтимий не с някой епитет, взет назаем от каноничния реквизит, а с напълно светския епитет „велик“ („А сред тях пеша вървеше великият Евтимий...“). Достоен финал на връзката между етноса и неговия пасионарий дава въвеждането на образа на народа като причина за страданието на светия човек, „подпиращ се на жезъл, облян от сълзи, с душа, наранена от хиляди стрели. Но не от тях страдеше той, не и защото бе сломен от болест и от старост, а защото бе разкъсан от страданието на народа...“.

Евтимий на Цамблак е монолитен, непоклатим и непогрешим като скала. За него няма въпроси без отговори. Той е толкова уверен в своя народ, колкото и в своето религиозно упование. На въпроса „Кому ни оставяш, Владико?“ той има спокоен и мъдър отговор: „Оставям ви на Светата Троица“, т.е. на Христовата вяра. От безпристрастната перспектива на съвременните ни знания и преценки за миналото Евтимий е бил необоримо прав – „нашата вяра хубава“, приземеното и

²Пасионарната теория е разработена в първата половина на XX в. от руския етнолог Лев Гумильов и до днес си остава твърде дискусабилна. Тя се опитва да обясни етно-исторически процес и чрез взаимодействието на различни етнически стереотипи и културни нагласи на етническите групи помежду им и с географските фактори. Пасионариите са личности, заредени с необикновена енергия и страст (оттам и терминът – на лат. *ratio* – страст), които ги тласкат към утвърждаване, действие и увличане на масите след собствените им идеи и стремежи. Това са личности, способни на саможертва за осъществяване на възвишени според тях цели, което ги тласка към неуморима действеност, насочена към промяна на съдбата на големи маси хора. Тази цел се възприема от пасионариитекато по-важна от собственото им щастие и живот– вж. Gumilyov 1990.

просмукано в бита православие извършва едно чудо, което почти няма аналог в световната история: именно то съхранява етническите константи и в крайна сметка осигурява биологичното и културно възпроизвеждане на българския етнос през петвековно чуждо етническо и инорелигиозно иго.

Съвременното литературно творчество обаче далеч не е така еднозначно, когато изгражда проекциите на последния патриарх на българите от Втората българска държава. А такива проекции има в историческата проза на ХХ в. Веднага обаче трябва да подчертаем, че понятието „историческа проза” също не е еднозначно и ясно конституирано в литературната ни критика. Един от доайените на тази критика, Тончо Жечев, смята, че това твърде широко понятие, отнесено към българския литературен процес, може да бъде фрагментирано най-малко в два концептуални кръга:

В началото (на втората половина на ХХ в. – б.м., Д. Р.) преобладава илюстративният подход към историята, авторите се стремят да онагледят някои актуални исторически периоди и събития от народната история, както и техните герои, дори имитират монументалните форми на самата история и на героичното в нея (Zhechev 1980: 185-186).

Разбира се, тази констатация няма депресиативни нотки, тя не омаловажава нито художествените достойнства, нито етническата и национална значимост на този тип литература. Тя подчертава доминиращата историко-патетична образно-смыслова интенция на този литературен фрагмент.

Т. Жечев обаче много точно улавя и зараждането на качествено нов литературен феномен във втората половина на ХХ в., който определя като „едно особено разклонение в прозата, което принадлежи колкото на историческата, толкова и на съвременната романистика, към един хибрид, който би могъл най-сполучливо да бъде означен като съвременен роман върху исторически материал”. Според него в тази проза върху историческата сюжетна плоскост надделяват тези и концепции, изцяло повлияни от съвременното, модернистично светоусещане на авторите (Zhechev 1980: 185). Към този съвсем различен тип проза (друг е въпросът дали наистина посочената от Жечев таксономия е най-точна – аз бих предпочела да я наричам *историко-философска проза*) критикът причислява „Летопис на смутното време” (1966), „Последните Шишмановци” (1969), „Аз, Анна Комнина” и особено „Случаят Джем” на Вера Мутафчиева; „Време разделно” (1964) на Антон Дончев (а аз бих прибавила неговите по-късни произведения – „Сказанията...”, създадени в един много дълъг времеви период – от 1968 до 1992 г. и „Странният рицар на Свещената книга” (1998); „Легенда за Сибин, преславският княз” (1968) и „Антихрист” (1979) на Емилиян Станев.

Това е проза сложна и като форма, и като концепция, и като многоаспектност на визиите към етничните процеси, към онова, което твърде условно може да се определи като „историческо случване”, към процесите на натрупване на памет и нейното контаминиране и конфабулиране, към процесите на етническо запаметяване и забравя, към осмислените чрез нашето българско историческо битие вечни философски въпроси за вярата и съмнението, за единството и разделението, за героизма и оцеляването, за етническите константи, които правят възможно нашето пребъждане във вековете именно като народ.

Падането на българското царство, последните му години и последните му лидери са във фокуса на романа на Вера Мутафчиева „Последните Шишмановци“ (1969). Впрочем словото на този роман наистина на места звучи повече като философски анализ, отколкото като художествена проза. Авторката болезнено, но и непоклатимо логично търси отговор на един въпрос, който не престава да вълнува историци, философи, писатели и въобще хуманитаристи – въпросът как и защо се сгромолява едно велико царство. Това неизбежно я води до разсъждения за мисията на Евтимий и на духовната власт в България в навечерието на падането ѝ под османско владичество.

Трудна е тази мисия, дори според Мутафчиева невъзможна. Защото народопсихологическите ѝ проникновения я отвеждат до тъжен синтез – не можеш да дадеш някому нещо, което той не желае да приеме. Най-трудна е мисията на пастира на непокорно и вироглаво стадо.

... Само не българина ще утешиш с думи за изкупления и отвъдна разплата; страшно трудно е да пасеш българи. Тях така ги е изпекло теглото и са ги довели до големи заключения големите превратности, в които живее тази кръстопътна земя, че рядко ще се намери българин, дето знае по-малко от пастира си. Българинът без възражение ще ти признае едно – твоята сила, ако я имаш повече от него; признава я, без да губи самочувствие, защото е виждал по-силни от тебе и е съвсем сигурен, че ще види пак, още – всякакво. Но дойде ли до това, което се нарича даване на ум, той най-вече не приема. Тук самочувствието му е непоклатимо и – дори при известно сравнение – донякъде оправдано: ако е за ум, имаме си, видели сме, знаем.

Евтимий на Вера Мутафчиева е много повече от религиозен лидер. Според нейната интерпретация времето, обстоятелствата, потребностите на стадото му го превръщат от пастир в боец, във войн. Тя първа улавя трагичните вибрации на Евтимиевата душевност, които твърде вероятно съответстват на историческата истина: не толкова с паството си – със себе си трябва да се пребори Евтимий. Войнът в него трябва да победи духовника, за да може да бъде полезен на народа си. Това е битка по-болезнена и по-страшна от поемането на всички монашески лишения и исихастки³ отречения. Вероятно най-трудната от всички, които са разтърсвали историческия Евтимий, която със сигурност не е минала безмъчителни съмнения и горчиви разкаяния – да отвърне очите си от Бога и да ги впери в оскотелия си и окаян народ, за да му предложи последно спасение.

Нека се върнем към Евтимия – сигурно най-ярката личност по Шишманово време. Евтимий бе връх на исихазма, а исихазмът пък – най-мистичната мистика на християнството. Защо никой не отбелязва у Евтимий богатството на противоречия, което отличава ренесансовият водач от възможните други такива? Проповедник на крайното отречение, всецяло устремено отвъд, Евтимий бе едновременно най-земното нещо, дето може да се измисли: боец.

³Относно същността и значението на исихазма за Евтимий и неговото творчество вж. Buyuklieva 2019.

Тая земя и нейните хора...победиха крайния отшелник, превръщайки го в боец. Дотолкова убедителен, че учениците му – не по-малко мистици и не по-малко бойци от него – възхвалиха пред потомството тъкмо неговите светски подвизи. Впрочем прави са – при добра воля и свободно време мнозина биха довели духа си до съвършенство (ако е ясно какво означава то); трябваше голямо майсторство и неуморно напрежение, за да станеш земен водач на българите през последните десетилетия на четиринайсти век....

Романът „Антихрист“ на Емилиян Станев от „старобългарския му цикъл“ е още един шедевър на българската историко-философска проза, в който визията му за времето около османската инвазия – този съдбовен момент за българския етнос, за причините, довели както до падението, така и до изумителното му съхраняване и пребъждане, е не-еднозначна и не-категорична. Романът „Антихрист“ също е исторически роман от нов тип. В него философското и историческото начало са в пълно съзвучие. Емилиян Станев не се задоволява само с реалистичното, пластично изображение на драмата, на духа на епохата, той осмисля по нов начин историческите явления.

Основният паредър в този роман – биномът Евтимий и Антихриста, е една едновременно антиномична, конфронтационна, но и единна, цялостна двойка, която очертава основните философски, но и исторически идеи и прозрения на автора. От една страна е Еньо-Теофил-Антихриста, който търси смисъла на живота и щастието. Стимули в неговото разнопосочно лутане са чувството на собствена незавършеност и стремежът да открие истината за света – човешкия и божия, и за себе си.

Емилиян Станев създава образа на ярка, изключителна ренесансова личност с развита критичност, с проникновена наблюдателност, със склонност да се съмнява във всичко, с аналитичен дух. Чрез биографията му авторът представя търсенето, което отрича успокоението, застоя, което е търсене на всички времена. Нещо повече, това е вечното търсене, вечната неудовлетвореност, защото героят докрай не успява да приеме земното, но и не може да се слее с небесното, той възплачва собствената си съдба, трагичната съдба на търсеция ум.

Търсенията на Антихриста обаче се разгръщат на фона на страшните и тъжни друмища на България в най-повратния и трагичен момент от нейното съществуване – нахлуването на различни ереси, прерязаните възможности за взаимопомощ с винаги невярната, макар и християнска Византия и страшната османска лавина. Дълбоко, почти недоловимо за недостатъчно наблюдателния читател, авторът прокара единия пласт на концепцията си за историческа процесуалност: концепцията за неосъзнато-демоничната, за съдбовно-страшната роля на онези, които в тези разделни времена търсят себе си, но в търсенето на себе си изгубват от вниманието си общата съдба – съдбата на страната си, на народа си. Защото, от една страна, човек не може да не се възхити на наистина ренесансовата неудовлетвореност на Еньо-Теофил и на мъчителната, но силна страст да постигне хармонията между знания и чувства, на неуморното му бъхтене да открие мотора на човешкото и божественото.

Но от друга страна, внимателният прочит на романа сякаш оставя да кънти в съзнанието един неизречен от Станев въпрос: ами ако...? Ами ако в тогавашна България нямаше такива като Еньо, които напушат манастирите, търсят

себerealизация в разблудните ереси извън себе си и се гмуркат в страшните бездни на собственото си подсъзнание? Дали ако много от тогавашните интелегентни и будни умове бяха употребили същите усилия не за себепознание, а за консолидация на своите братя и буден отпор на поробителя – дали не би могла да се избегне страшната съдба на българското царство?

Може би именно това казва иносказателно Евтимий, когато посещава за последно разблудния монах Еньо-Теофил преди публичната казън. Макар да се обръща към него с мекото и всеопрощаващо „чедо Теофиле“, накрая бъдещият патриарх изрича страшни думи:

Знам колко е сладка за човека горестната мътилка на отрицанието и колко бедна изглежда пред нея тихата радост от добродетелите. Христос да ти е на помощ, Теофиле! Сатаната е в тебе и лесно няма да излезе. И ако не излезе, ти ще бъдеш първообразът на бъдещото чудовище от апокалипсиса... антихристът, дошел за неговия край.

Търсецният дух е прекрасен в неутолимия си стремеж към съвършенство, но търсейки съвършенството в един застрашен свят, той загърбва най-наболелите проблеми на същия този свят и наистина отваря вратата на Сатаната – не само към собствената си душа, но и към душите на събратята си.

Евтимий е едновременно антагонист и събрат на Теофил. Емилиян Станев не смъква Евтимий от пиедестала на националните достояния, не принизява традиционната представа за него, а я дообогатява и я разкрива в един сложен интелектуален и философски аспект. Последният български патриарх в интерпретацията на Емилиян Станев е една трагично-героична личност – воин на бога, но и воин на народа си. С безкрайното всеопрощение на христов воин той намира сили да разбере и пожали Теофил, но с прозрението на библейски пророк той съзира страшната рана, която ще отворят такива като разбудения и разблуден монах в тялото на собствения си народ.

Тази вътрешна сила на духовния воин авторът подчертава още с първата поява на Евтимий пред Теофил: бъдещият патриарх има „болярската осанка и светско държание, неподобаващи за духовния сан“. В тази външност сякаш прозира бъдещият последен патриарх, който ще трябва да прекрачи бариерата между духовник и мирянин, да се превърне във воин, лечител, цар, пастир, утешител, спасител и единствена опора на обсадените българи в Търновград. В душата си Теофил се обръща към него:

Ти винаги поемаше отговорностите на другите, ти беше мъжествен дух... Ти беше съчетание от вяра и воля, от пресветъл дух и окована плът, мъдър и с опит... Смирението е бездна неизмерима... и в нея ти бе погребал твоя болярски блясък и светско достойнство, за да го замениш с безсмъртния блясък на светците. Но велможата бе жив в тебе, а велможата е заповедник и войвода и в царството Христово.

Те двамата действително в хода на цялото повествование се оглеждат един в друг, съизмерват се един с друг: единият – със странна смесица от преклонение и ожесточение, а другият – със снизхождение и съчувствие. Неслучайно от половината на повествованието нататък Еньо-Теофил непрекъснато пише не за Евтимий, а на Евтимий, обръщайки се задочно към него във второ лице.

Неслучайно, докато чака съда да се произнесе за по-нататъшната му участ, Теофил не се терзае за себе си или за ужаса, който го очаква, а се съизмерва и бори задочно с Евтимий:

...Не с техни царства и с църковния клир се борех, а с Евтимий. Погледна го, па се запитам: „На какво се е закрепил, де му е силата? Що е това, което знае, пък аз не знам? Нима тайната му е горният Ерусалим?“ Душата ми ламтеше към него, любеше го, пък го отричаше и не можеше да го постигне.

В същото време и Евтимий се оглежда в Теофил при всяка тяхна среща и размяна на мисли. Това силно привличане, но и антагонизъм между двамата идва от коренно противоположните пътища, по които те искат да стигнат до една и съща цел – да служат на съвършенството, но и на народа си. За Евтимий пътят минава през Горния Ерусалим, през кротката вяра и пречистващото страдание, което води до просветление и осветяване. Неслучайно, когато разкаялият се монах отива на последна среща с него и настоява на своята кървава борба с поробителите, Евтимий му отвръща: „...Ако извадя окоето на този, който е извадил твоето, око няма да получиш“. За Еньо пътят към същата цел минава през борбата, кръвта, омразата и отъмщението. И те до самия край няма да примирят позициите си, както казва самият разказвач: „...аз се убедих, че е била напразна надеждата ми да се разберем“.

Дори когато Търново пада и Евтимий е заловен и унижен, Теофил продължава да разнища общата им отговорност пред народа, да се опитва да оправдае своя път към добруването му, но и да осъзнава съдбата на всички онези, които се жертват по един или друг начин за масите – те остават недооценени, неразбрани и самотни:

... Свали те от висотата на твоята отшелнишка святост в земните села, направи те защитник на престолния град и ти се видя изоставен, сам между заробенния народ, така, както и аз, жигосаният еретик, се озовах между него... Кажи ми, има ли светец с чиста съвест и народен защитник без окървавени ръце?

Именно този аспект на изграждането на Евтимиевия образ от Емилиян Станев разчупва трафарета на съвършенството и фасадната му монолитност. Патриархът на Станев е велик и мъдър, но е и опечален, изоставен, в известен смисъл снижен от Небесния си Ерусалим, защото обстоятелствата го принуждават да се грижи за Земния град, да „окървави“ ръцете си в раните на страдащите, на които трябва да предложи не само духовно, но и телесно спасение.

Прекалено елементарно за толкова сложно философски замислен и осъществен текст би било императивното експлициране на „единствената истина“. А и такава, авторът знае, надали има. Истината, от която се нуждае същият този народ, към когото вървят по противоположни пътища двамата главни герои на романа, е имплицитно подсказана от сюжетните детайли, демонстриращи отношението именно на народа към тях самите. Бунтът на Еньо, неговите битки се извършват в самота, те остават отчаяни и стихийни актове на ожесточение и омраза. Евтимий обаче бива изпратен като посланик на съвършения духовен свят, за който ратува, като светец. Сцената е възсъздадена без авторът да крие

палимпсестния текст, върху който я базира – „Похвалното слово за Евтимий” от Цамблак:

...Когато те поведоха на заточение с множество народ, осъден на преселение в Мала Азия, гледах от Царевец как вървиш край колесницата, която турчинът войвода ти бе дал, благославяш и утешаваш разплаканите мъже и жени, а те се хващаха в дрехата ти и падаха на колене пред тебе. Чувах плачовете и риданията...” И ще добави почти екстатично: „Сбогом търновско светило! С тебе си отиваше един неосъществим свят, на който ти беше последният първосвещеник.

Задочно самият Теофил ще признае в кулминационния финал чий път е по-правилен. Преди да разцепи с ятагана си черепа на своя поробител Шеремет ага, той ще се обърне отново към Евтимий, ще го види с духовното си зрение и ще поиска за сетен път никога неполучената му благословия: „Хванах с две ръце кокаления чирен и преди да замахна, видях пред себе си великия мъж. Той ме гледаше и аз прошепнах: „В името на горния Ерусалим и в твое име, благослови, владико!”

Сложните интерференции между пасионарии и маси, между лидери и народ всъщност съставляват тъканта на романа. Трагизмът на произведението извира от съзнанието на автора – също интелектуален избраник, че в този най-ужасен момент от нашата история българският народ заедно с неговата държава и държавници не се оказва на нужната историческа висота, че той в известен смисъл сам обрича себе си на страдания. Тази идея, че не единението на народа, фрагментиран от ереси, от липса на респект и пиетет към институциите, от късогледството и на лидери, и на маси, довеждат до страшното крушение на народ и държава, че трагедията е колкото разтърсваща, толкова и закономерна, е прокарана на много места в текста. И чрез страстната реч на осъдения еретик Калеко, който твърди: „Съдили сте били от името на църквата... Но църкви, казва, различни и папи, и патриарси различни. Пък българската е най-разцепена от пъпосмотрители, автокефални и покорни на гръцкия патрика” .И от самия Теофил, който се обръща задочно към Евтимий: „О, ти познаваше чернилката в сърцата и умовете на своето паство, разядено от ереси, и знаеше, че не е по-малко опасна от варварите!” .Разказвачът признава: „Сами рушихме нашата скиния, а никой не виждаше, че подготвя ново робство от чужди...”

Това са болезнени, но абсолютно точни народопсихологически оценки, чиято историческа мъдрости достоверност, уви, събитийността и времето доказват най-добре. А надеждата? – Има ли въобще надежда в романа? – Това е интуитивната, течаща и хранеща тъканта на повествованието надежда на Евтимий: големите страдания водят до голямо очищение, до разтърсване и осъзнаване, до възможване на духа и в крайна сметка – до спасение.

* * *

Пасионарните търсения настояват за сравнение между „тримата Евтимиевци”: Евтимий на Цамблак, Евтимий на Емилиян Станев и Евтимий на Вера Мутафчиева. Всеки един от тях е по своему величествен. Цамблаковият Патриарх напомня библейски пророк, който даже и в драматичната си скръб

остава цялостен и божествено силен. Дори сълзите му не накърняват неговата монументалност. Народът на Цамблак е стадо, което се скупчва около пастира си и черпи сила от неговата сила.

Евтимий на Мутафчиева е войн, чийто доспехи изковава именно повереното му стадо. Той е продукт на жилавия си и никога непокорен народ, който го изтръгва от мистичния унес на исихазма и го прави боец по свой образ и подобие. Евтимий на Станев е трагичен месия, чийто взор пророчески съзира спасението на българите в изстраданата вяра, в консолидирането на етноса чрез мъка и кръв, водач, който вае параметрите на своя народ за сега, нине и присно. Народът на Станев е продукт на Евтимий, който е негов учител, наставник и пастир.

Безспорно е едно: и тримата Евтимиевци се сливат в единния образ на пасионария с решаваща, фундаментална роля в съдбовно за българите време. Ролята, но и вътрешните драми на такива личности могат да бъдат оценени единствено от перспективата на времето. „Това са хора, които ... са необходимост за своето време. Наличният смисъл на делото им, който често остава скрит за самите тях или дори за съвременниците, се открива на поколенията” (Ivanova 1986: 3). Не зная дали Кл. Иванова е напълно права специално относно Евтимий, когато казва, че пасионарият не осъзнава наличния смисъл на делото си. Словата на самия Евтимий показват, че той е бил напълно съзнателно целеустремен и с осъзнаване на ролята на лидера в историческия процес. Според него

човешката природа непрекъснато е във всякакво движение: накъдето се прояви стремежът на волята, натам се понасяме... Упованието ръководи движението напред, а паметта приема напредването и надеждата. Движението на волята отбелязва светла дияра в паметта (Gyuzelev 2019: 6).

Така още в зората на българската етническа консолидация Патриарх Евтимий Търновски става бляскавият пасионарий, който застава в началото на великата българска *personaliaethnica* – галерия, в която по-късно ще се наредят Левски, Ботев и други славни „двигатели” на българската история, които теглят „инертната” масакъм етническото пребъждане.

ЛИТЕРАТУРА

- Anchev 2015:** Anchev, P. *Balgarskiyat um. Neprocheteniya Toncho Zhechev*. Sofia: Zahariy Stoyanov [Анчев, П. Българският ум. Непрочетенят Тончо Жечев. София: Захарий Стоянов].
- Asman 2001:** Asman, Y. *Kulturnata pamet. Pismenost, pamet i politicheska identichnost v rannite visokorazviti kulturi*. Sofia: Planeta 3 [Асман, Я. Културната памет. Писменост, памет и политическа идентичност в ранните високоразвити култури. София: Планета 3].
- Buyuklieva 2019:** Buyuklieva, A. *Ideite na isihazma, otrazeni v tvochestvoto na Patriarh Evtimiy*. – V: *Tarnovskata knizhovna shkola – prostranstva na pametta. Edinadeseti mezhdunaroden simpozium. Veliko Tarnovo, 26-29 oktombri, 2017 g. Veliko Tarnovo: Velikotarnovski universitet “Sv. sv. Kiril i Metodiy”*, 587-596 [Буюклиева, А. Идеите на исихазма, отразени в творчеството на Патриарх Евтимий. – В: Търновската книжовна школа – пространства на паметта. Единадесети международен симпозиум.

- Велико Търново, 26-29 октомври, 2017 г. Велико Търново: Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий”, 587-596].
- Durkem 1998:** Durkem, E. Elementarni formi na religiozniya zhivot. Sofia: Sofia-S.A. [Дюркем, Е. Елементарни форми на религиозния живот. София: София-С.А.].
- Gumilyov 1990:** Gumilyov, L. Geografiya etnosa v istoricheskiy period. Leningrad: Nauka [Гумилев, Л. География етноса в исторически период. Ленинград: Наука].
- Gyuzelev 2019:** Gyuzelev, V. Patriarh Evtimiy Tarnovski (1375-1393) za smisala i znachenieto na istoriyata. – V: Tarnovskata knizhovna shkola – prostranstva na pametta. Edinadeseti mezhdunaroden simpozium. Veliko Tarnovo, 26-29 oktomvri, 2017 g. Veliko Tarnovo: Velikotarnovski universitet “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 5-9 [Гюзелев В. Патриарх Евтимий Търновски (1375-1393) за смисъла и значението на историята. – В: Търновската книжовна школа – пространства на паметта. Единадесети международен симпозиум. Велико Търново, 26-29 октомври, 2017 г. Велико Търново: Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий”, 5-9].
- Halbvaks 1996:** Halbvaks, M. Kolektivnata pamet. Sofia: Kritika i humanizam [Халбвакс, М. Колективната памет. София: Критика и хуманизъм].
- Ivanova 1986:** Ivanova, K. Patriarh Evtimiy. Sofia: Narodna prosveta [Иванова, К. Патриарх Евтимий. София: Народна просвета].
- Zhechev 1980:** Zhechev, T. Balgarskiyat Velikden ili strastite balgarski. Sofia: Narodna mladezh [Жечев, Т. Българският Великден или страстите български. София: Народна младеж].
- Zhivkov 2011:** Zhivkov, T. Iv. Etnichnite protsesi u balgarite i nachata folklorna kultura. – V: Pogled prez ramo. Sofia: APP Alya, 79-105 [Живков, Т. Ив. Етничните процеси у българите и нашата фолклорна култура. – В: Поглед през рамо. София: АПП Аля, 79-105].